

Удосконалення системи соціального захисту багатодітних сімей

Л. БЕЗТЕЛЕСНА,
доктор економічних наук
Г. ЮРЧИК,
кандидат економічних наук
Ю. НАГАЙ
Національний університет водного господарства та природокористування
м. Рівне

Відображено формування системи соціального захисту багатодітних сімей в Україні. Доведено, що її функціонування сприяло зменшенню депопуляції населення, проте потребує удосконалення з метою забезпечення цільового використання державних коштів та відповідального батьківства. Запропоновано використання принципу нормування витрат допомоги при народженні дитини.

Отражено формирование существующей системы социальной защиты многодетных семей в Украине. Доказано, что ее функционирование способствовало уменьшению депопуляции населения, однако требует совершенствования с целью обеспечения целевого использования государственных средств и ответственного отцовства. Предложено использование принципа нормирования расходов помощи при рождении ребенка.

The formation of the existing system of large families social protection in Ukraine is reflected. It is proved that its operation helped reduce depopulation, but need improvements in order to ensure the targeted use of public funds and responsible fatherhood. The use of the rationing principle of maternity support payment has been offered.

Ключові слова: багатодітна сім'я, система соціального захисту багатодітних сімей, одноразова виплата допомоги при народженні дитини, нормування виплати допомоги.

Постановка проблеми. Сім'я – один з найважливіших соціальних інститутів, що активно впливає на процеси суспільного розвитку, формування громадських відносин та відтворення людських ресурсів.

Невід'ємним елементом сучасної сімейної політики України повинна бути злагоджена система соціального захисту багатодітних сімей, яка б забезпечила належний рівень їх добробуту. Проблема соціальної підтримки багатодітних родин, є особливо значимою в умовах демографічної кризи. Адже, якщо враховувати природну складову демографічного руху, то народження трьох і більше дітей є запорукою розширеного відтворення населення. В свою, чергу утвердження духовно і фізично здорової, матеріально та соціально благополучної сім'ї є основою могутньої держави.

Сучасна сімейна політика України повинна враховувати вимоги сьогодення, що визначаються від-

ходом від традицій багатодітності, емансипацією жінок та їх активізацією їхньої участі у суспільному житті. Відтак, актуалізується створення належних правових, соціальних та економічних умов для створення та розвитку сім'ї.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми сімейної політики в Україні перебувають в центрі наукових досліджень І. Чеховської¹ та Б. Кримера². Проте, коло їх наукових інтересів обмежується переважно матеріальним забезпеченням сімей за посередництвом адресних та універсальних соціальних допомог.

Вивченню зарубіжного досвіду соціального захисту сімей присвячені праці Л. Крамаренка³ та С. Ничипоренко⁴. Зокрема, відповідні дослідження присвячені соціальному захисту сімей в країнах Європейського союзу як елементу економічного механізму державного управління, демографічному та соціально-економічному стану українських і зару-

¹Чеховська І. В. Державна матеріальна підтримка сімей в Україні: проблеми та напрями реформування [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://sn-jurid.crimea.edu/archiv/2012/25_1law/050_chex.pdf – Заголовок з екрану.

²Кример Б. А. Семейная политика в Украине [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.demoscope.ru/weekly/2010/0405/analit02.php>. – Заголовок з екрану.

³Крамаренко Л. В. Соціальний захист населення в країнах європейського союзу (на прикладі категорії «багатодітна сім'я») [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zavantag.com/docs/2324/index-432271.html?page=21> – Заголовок з екрану.

⁴Молодіжна сімейна політика в Україні. / Ничипоренко С. В. – Умань: Видавець «Сочінський», 2011. – 217 с.

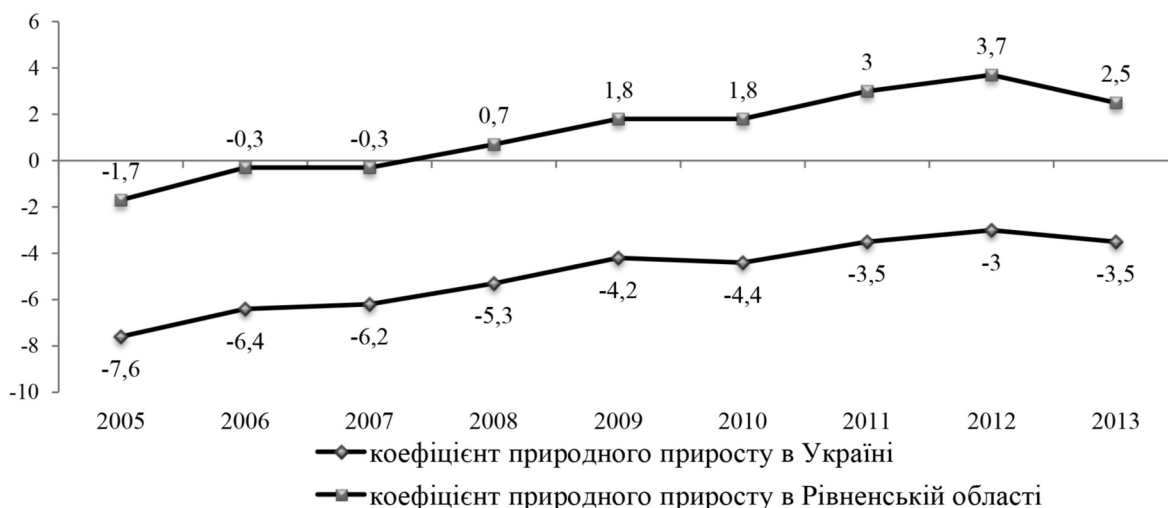

Рис. 1. Динаміка коефіцієнта природного приросту населення в Україні та Рівненській області, 2005–2013рр. (на 1000 осіб наявного населення)

біжних сімей в межах реалізації молодіжної та сімейної політики. Попри це, все ж система соціального захисту багатодітних родин є об'єктом лише фрагментарних досліджень, що актуалізує доцільність подальших наукових розвідок у відповідній царині.

Формулювання цілей статті. З огляду на це, метою цієї статті є обґрунтування напрямів удосконалення діючої системи соціального захисту багато-

дітних родин в Україні, для цільового використання коштів, формування відповідального батьківства, а відтак – розширеного відтворення населення.

Наукові результати. Особлива увага до проблем багатодітних родин та їхнього соціального захисту зумовлена від'ємним природним приростом населення в Україні протягом усього періоду незалежності (рис. 1). Рівненська область на загальнонаціональному тлі має найвищі показники народжува-

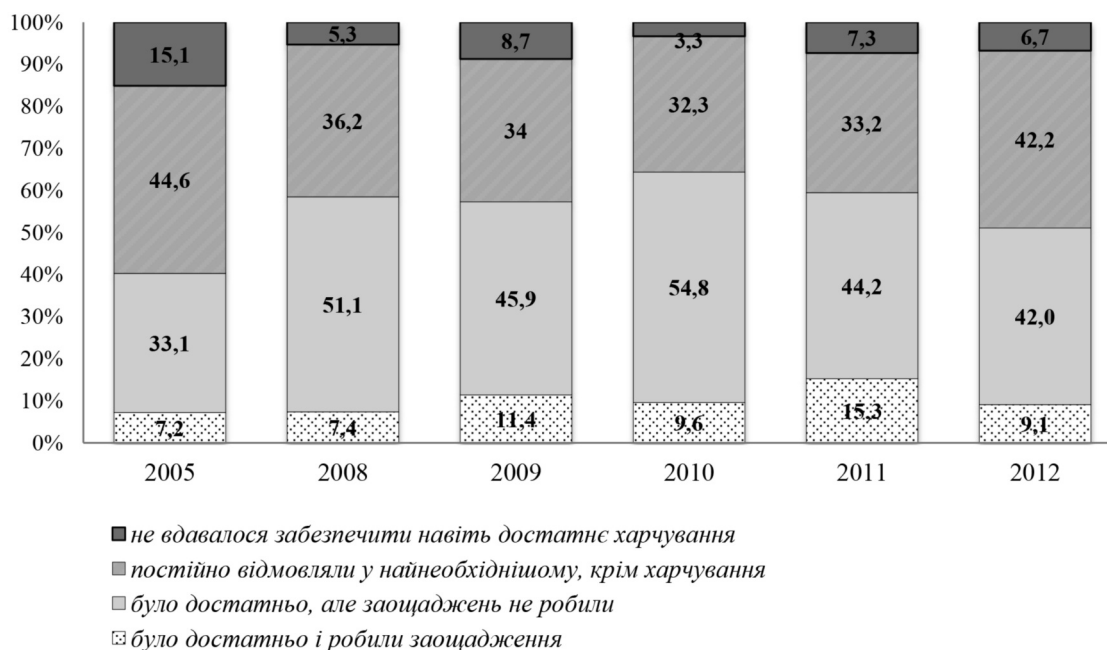

Рис. 2. Розподіл багатодітних родин в Україні за результатами самооцінювання власних доходів, 2005–2012 рр. (%)⁵

⁵Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів (за даними вибіркового опитування домогосподарств, проведеного у січні 2013 року) : стат.зб. – К. : Держкомстат України, 2013. – С. 76.

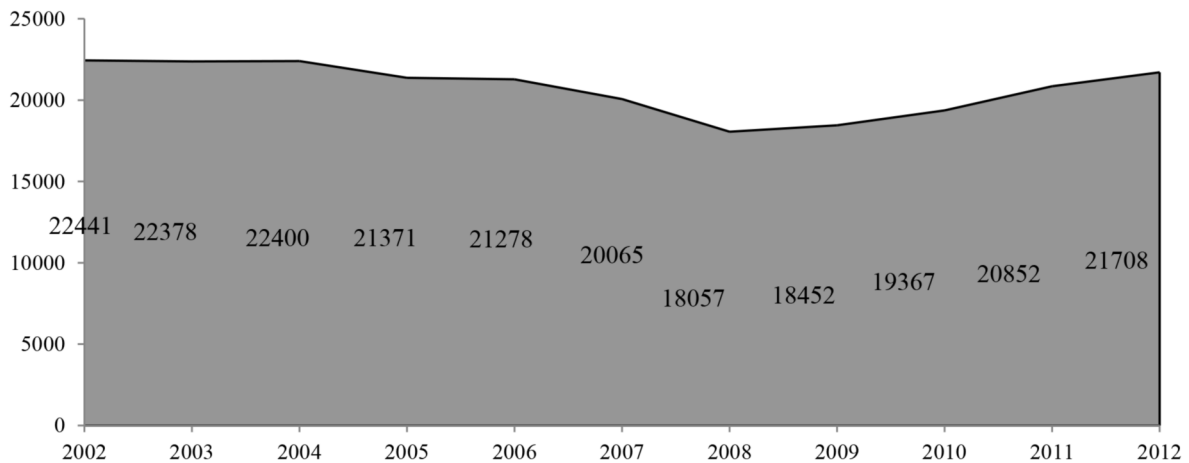

Рис. 3. Динаміка кількості багатодітних родин у Рівненській області, 2002–2012 рр. (сімей)

ності та є однією з чотирьох областей з додатнім природним приростом. Тобто, потенціал зростання народжуваності в Україні є.

У суспільстві, де існують демографічні проблеми, головним є створення ефективної системи соціального захисту сімей з метою забезпечення розширеного відтворення населення. Такий тип відтворення можливий лише за умови потужної державної підтримки багатодітності в українських сім'ях. Протягом останніх років в межах державної соціальної політики досягнуто позитивних змін у сфері захисту сімей, що якісно і кількісно покращило становище багатодітних родин. Так, частка багатодітних сімей задоволених рівнем свого статку за суб'єктивною самооцінкою постійно зростає (рис. 2). Зокрема, у 2012 р. 51,1% багатодітних родин вказали на достатність власних доходів. Показово, що 9,1% з них навіть мали можливість заощаджувати. Для порівняння, у 2005р. (до запровадження вагової допомоги при народженні дитини) лише 40,5% багатодітних сімей вважали свої доходи достатніми і лише 7,2% – заощаджували. За вказаний період

вдвічі зменшилась і частка сімей, яким не вдавалося забезпечити достатнє харчування.

Наслідком зростання добробуту багатодітних родин є зростання їх кількості. Зокрема, показово в цьому відношенні є Рівненщина (рис. 3).

Для обґрунтування необхідних напрямів реалізації сімейної політики в регіоні, доцільно провести прогностичні розрахунки кількості дітей, що виховуються в багатодітних родинах. Для прогнозування кількості немовлят (діти до одного року) було враховано думку експертів-демографів⁶ щодо того, що запровадження значних виплат при народженні має стимулюючий ефект лише в короткостроковому періоді. Відтак, протягом 2014–2017 рр. варто очікувати згортання буму народжень, спричиненого запровадженням значних виплат при народженні. З огляду на це, ми вважаємо логічним припущення, що рівень народження на Рівненщині протягом найближчих трьох років зменшиться на 5%. Прогностичні розрахунки кількості дітей віком до 18 років доцільно здійснювати на основі методу пересування вікових груп за таблицями смертності. Результати прогнозування

Таблиця 1

Прогноз кількості дітей, що виховуватимуться в багатодітних сім'ях у Рівненській області, 2015–2017 рр.

Роки	Прогнозна кількість дітей, осіб		
	до 1 року	до 6 років	до 18 років
2015	4148	23559	61806
2016	4232	23867	62584
2017	4314	24361	63563

⁶Кріммер Б. А. Народжуваність в Україні: чи відчутний вплив допомоги при народженні дитини? [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://demostudy.blogspot.com/2012/12/blog-post_10.html - Заголовок з екрану.

Таблиця 2

Система соціального захисту багатодітних сімей в Україні

Цільові категорії	Галузі соціального захисту						інше
	житлове забезпечення	освіта	охорона здоров'я	проїзд	соціальне забезпечення		
Діти	<ul style="list-style-type: none"> ➤ 50% знижки за оплату житлово-комунальних послуг; ➤ 50% знижки на оплату вартості пального палива; ➤ 50% знижки на абонентну плату; ➤ пільги у отриманні житла (земельних ділянок); ➤ пільгові довгострокові державні кредити на будівництво і придбання житла. 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ 50% плати за перебування та харчування дітей у дошкільних навчальних закладах; ➤ пільгові умови для вступу вищих навчальних закладів 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ щорічне медичне обстеження та диспансеризація; ➤ першочергове обслуговування в медичних закладах; ➤ право на безкоштовне отримання ліків за рецептом; ➤ пільги на фізичне оздоровлення дітей 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ пільга щодо проїзду транспортом загального користування (безкоштовно) 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ прогресивна виплата одноразової допомоги при народженні дитини (до середини 2014 р.) 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ пільги при відвідування гуртків та секцій; ➤ забезпечення шкільними підручник під. 	
Батьки		<ul style="list-style-type: none"> ➤ пільги у погашенні освітнього кредиту 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ надання оплачуваної відпустки по вагітності та пологах 	-	<ul style="list-style-type: none"> ➤ допомога по вагітності і пологах; ➤ допомога по догляду за дитиною до трьох років; ➤ пільги у пенсійному забезпеченні; ➤ податкова соціальна пільга; ➤ одноразова допомога матерям, які мають статус «Мати-героїня» 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ додаткова оплачувана відпустка; ➤ пільги у виконанні військового обов'язку та ін. 	

Таблиця 3

Одноразова допомога при народженні дитини в Україні, 2013–2014 рр.

Розмір допомоги при народженні дитини	З 01.12.13р. по 30.06.14р. (грн.)	З 01.07.14р. (грн.)
Перша дитина		
загальна виплата в т.ч.	30960	41280
одноразово	10320	10320
місячна виплата	860	860
Друга дитина		
загальна виплата в т.ч.	61920	41280
одноразово	10320	10320
місячна виплата	1075	860
Третя і кожна наступна дитина		
загальна виплата в т.ч.	123840	41280
одноразово	10320	10320
місячна виплата	1576,67	860

дозволяють стверджувати, що, попри зменшення народжуваності, кількість дітей у регіоні, які виховуватимуться у багатодітних сім'ях, суттєво збільшуватиметься (табл. 1). Як наслідок, зростатиме і сума державних видатків на виплату допомоги при народженні дитини. Принципово, що останню варто розглядати як інвестиції у формування людського потенціалу, який на ринку праці в майбутньому стане капіталом.

Дослідження існуючої системи соціального захисту багатодітних сімей засвідчили, що допомога та пільги надаються як батькам, так і дітям (табл. 2). Дітям з багатодітних сімей надаються пільги на проїзд, охорону здоров'я та освіту, батькам – пільги в пенсійному забезпеченні, виконанні військового обов'язку. Один з батьків має право на податкову соціальну пільгу при оподаткуванні доходів. Крім того, багатодітним сім'ям в Україні виплачуються соціальні допомоги, надаються пільги при оплаті житлово-комунальних послуг, купівлі пального тощо.

Найвагомішою складовою державної підтримки багатодітних родин є допомога при народженні дитини (табл. 3). Проте, у 2014 р. новий уряд змінив порядок виплати відповідної допомоги, перейшовши до однакового її розміру не залежно від черговості народженої дитини. Звичайно, однозначно оцінювати такі ініціативи уряду достатньо складно, адже певною мірою, вони можуть вважатись вимушеною реакцією на обмеженість фінансових ресурсів. Проте, все ж у результаті таких змін варто очікувати деякого зниження рівня народжуваності (особливо щодо другої та наступних дітей). При цьому в результаті іні-

ційованих змін зниження народжуваності, перш за все, відбудеться в сільській місцевості та серед родин, які мають низький рівень життя, дітонародження в яких є засобом виживання.

Оцінюючи існуючу систему соціального захисту багатодітних родин, можна стверджувати, що вона охоплює досить широкий спектр інструментів. Проте її функціонування актуалізує проблеми цільового використання державних коштів та відповідального батьківства.

Необхідною передумовою удосконалення соціального захисту багатодітних сімей в Україні є дослідження відповідного зарубіжного досвіду. Так, у Росії для сімей з двома і більше дітьми виплачується «материнський капітал», який становить близько 123000 грн. Кошти, що надаються, можуть бути витрачені виключно на наступні потреби: поліпшення житлових умов, отримання освіти дитиною та формування накопичувальної частини трудової пенсії для жінок. «Материнський капітал» забезпечує впевненість сім'ї у майбутньому і є своєрідною винагородою за покращення демографічної ситуації в країні⁷.

Показовим щодо підтримки багатодітності є досвід європейських держав. Так, у Франції сім'ї з чотирма і більше дітьми практично не платять податків. У Німеччині сім'ям, що мають дітей, надається допомога на професійне навчання, а також пільги на індивідуальне будівництво. У Чехії кожна народжена дитина зменшує на рік вік виходу матері на пенсію. У Швеції надається матеріальна допомога, в Фінляндії – «пакет для новонароджених»⁷.

⁷Крамаренко Л. В. Соціальний захист населення в країнах європейського союзу (на прикладі категорії «багатодітна сім'я») [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zavantag.com/docs/2324/index-432271.html?page=21> – Заголовок з екрану.

На основі вивчення та узагальнення зарубіжного досвіду, вважаємо доцільним в основу призначення та виплати одноразової допомоги при народженні дитини в Україні покласти принцип цільового використання коштів на основі нормування витрат з метою зменшення випадків зловживань з боку батьків та виховання відповідального батьківства.

Нині моніторинг цільового використання одноразової допомоги при народженні дитини здійснює періодично соціальний інспектор шляхом вибіркового обстеження окремих сімей. Очевидно, що це не завжди забезпечує належний контроль щодо цільового використання допомоги на благо дитини. Зокрема, у 2013 р. в Рівненській області було обстежено лише 40% отримувачів відповідної допомоги. При цьому було виявлено 152 випадки нецільового використання коштів і припинено відповідну виплату⁸. З метою зменшення зловживань у відповідній царині, доцільно обмежити напрями можливих витрат та визначити їх частки у загальній сумі допомоги. Пропоновані напрями та нормативи витрат одноразової допомоги при народженні дитини подані нижче.

Отож, реалізуючи вище зазначений принцип, допомогу при народженні дитини доцільно спрямовувати виключно на наступні цілі:

1. Первинні потреби новонародженої дитини. Кошти на такі цілі варто виплачувати одноразово, у розмірі не більше 5% призначеної допомоги.

2. Придбання дитячих товарів та одягу, продуктів харчування та медикаментів. При цьому багатодітній родині доцільно видати картку для безготівкового розрахунку, на яку щомісяця нараховуватимуться кошти рівномірними частинами протягом визначеного періоду (мінімальний розмір витрат – 20%, максимальний – 70%).

3. Освітні послуги для дітей. Кошти перераховуватимуться на депозитний рахунок і зберігаються там до моменту вступу дитини до вищого навчального закладу (до 30%).

4. Купівля житла/покращення житлових умов. Кошти надаватимуться за дозволом спеціальної комісії при встановленні факту невідповідності житлової площі та умов проживання встановленим нормативам (до 80%).

5. Отримання медичних та рекреаційних послуг. Отримання відповідних послуг має бути підтвержене документально (до 10%).

6. Формування накопичувальної частини пенсії матері. Кошти перераховуватимуться на пенсійний рахунок матері у розмірі не більше 10%. Найбільш актуальною ця складова витрат буде для матерів

трьох-чотирьох дітей, адже матері-героїні, які народили і виховали п'ятеро і більше дітей, вже мають пільги в пенсійному забезпеченні, а саме – підвищений розмір пенсії.

Серед інших можливих напрямів удосконалення системи соціального захисту багатодітних родин в Україні доцільно виділити:

➤ збереження статусу «багатодітна сім'я», а, відповідно, і пільг до повноліття молодшої дитини в родині;

➤ першочергове забезпечення дітей з багатодітних родин місцями в садочках;

➤ надання освітнього ваучера для багатодітних батьків не залежно від їх віку (у світлі нового Закону «Про зайнятість населення»);

➤ надання безвідсоткових кредитів багатодітним батькам для започаткування сімейного бізнесу;

➤ дотування цін на дитячі товари тощо.

Висновки. У державі за роки незалежності була сформована комплексна система соціального захисту багатодітних сімей, яка надавала пільги багатодітним родинам у галузі освіти, охорони здоров'я, житлового забезпечення, проїзді та матеріальному забезпеченні.

Все ж найвагомішою складовою державної сімейної політики в Україні є одноразова допомога при народженні дитини, виплата якої до середини 2014 р. здійснювалася за прогресивною шкалою. Проте, в умовах економічної кризи з липня 2014 р. порядок виплати відповідної допомоги змінено в напрямі призначення однакової суми не залежно від черговості народженої дитини. Ініційовані зміни, найімовірніше, призведуть до певного зниження народжуваності, проте це буде стосуватися переважно родин з низьким рівнем життя. З метою формування соціально відповідального батьківства та цільового використання одноразової допомоги при народженні дитини доцільно обмежити напрями можливих витрат та їх частки у загальній сумі допомоги. Удосконалення соціального захисту багатодітних родин в Україні вимагає комплексного підходу. Відтак, до інших напрямів підтримки багатодітних родин в Україні належать: пільгове забезпечення місцями у дитячих садочка дітей з багатодітних родин; надання освітнього ваучера для багатодітних батьків не залежно від віку; збереження пільг багатодітним родинам до моменту досягнення повноліття молодшою дитиною; дотування цін на дитячі товари тощо. В результаті реалізації пропонованих заходів варто очікувати зростання рівня соціальної захищеності багатодітних родин.

⁸Оперативна інформація про стан перевірок цільового використання особами виплаченої їм допомоги при народженні дитини по Рівненській області // Департамент соціального захисту населення Рівненської обласної державної адміністрації.